

## *Hieraaetus pennatus*

(Gmel., 1788)

### Orzełek

Rząd: szponiaste, podrząd: jastrzębiowce, rodzina: jastrzębiowate

#### Status występowania w Polsce

Gatunek skrajnie nielicznie lęgowy na wschodzie kraju, rzadko spotykany w okresie przelotów.

#### Opis gatunku

Orzełek to średnich rozmiarów ptak szponiasty (wielkości myszołowa). Wymiary: długość ciała 45–55 cm, rozpiętość skrzydeł 110–132 cm, masa ciała 0,7–1,0 kg. Gatunek występuje w dwóch odmianach barwnych: jasnej, o beżowych piórach pokrywowych wierzchu skrzydeł i białawym spodzie ciała (z daleka ptak wydaje się biały z czarnymi łotkami, szarym ogonem i płową głową i piersią) oraz odmianie ciemnej, o jednolicie ciemnobrązowym wierzchu skrzydeł i brązowym spodzie ciała (jednakże forma ta ma tylko nieznacznie mniej bieli z wierzchu niż forma jasna). Ogon jest prosto ścięty i ma ostro zakończone boki. U obydwu form występują charakterystyczne pojedyncze białe plamy na barkach (u ok. 75% osobników) oraz jasnobrązowe rozjaśnienie na skrzydłach. Samica jest nieco większa od samca. Szata młodociana jest bardzo podobna do upierzenia osobników dorosłych.

#### Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

W locie może być mylony z kanią czarną *Milvus migrans* (A073), młodym błotniakiem stawowym *Circus aeruginosus* (A081) i myszołowem *Buteo buteo* (A087, nieopisanym w tej książce), jednak specyficzne ubarwienie wierzchu ciała obu form barwnych orzełka (jasnobrązowe pasy na skrzydłach, dwie jasne, owalne plamy na bokach środkowej części pleców, po jednej białawej plamce u nasady skrzydeł i biały półksiężyc u nasady ogona) stosunkowo łatwo odróżnia omawiany gatunek od innych.

#### Biologia

##### Tryb życia

Gatunek dzienny, jego największa aktywność obejmuje godziny ranne i popołudniowe, na ogół widywany pojedynczo, jedynie pod koniec sezonu lęgowego spotyka się 2, 3 ptaki koło siebie.

##### Lęgi

W okresie lęgowym orzełek jest ptakiem terytorialnym. Monogamiczny. Okres lęgowy trwa od kwietnia do sierpnia.



Gniazdo o średnicy do 70 cm z patyków i gałązek, dość płaskie (do 30 cm grubości), umiejscowione dość wysoko (w Puszczy Białowieskiej: 22–24 m) na drzewach liściastych (w Puszczy Białowieskiej: dąb szypułkowy, lipa drobnolistna i olcha czarna). Czasami zajmuje gniazdo innego ptaka szponiastego. Zajęte gniazdo orzełek wyklada świeżymi gałązkami drzew liściastych. Jeden lęg w roku, samica składa 1–3, najczęściej 2 matowobiałe jaja. Wysiadywanie trwa ok. 37–40 dni. Pisklęta przebywają w gnieździe 50–54 dni, a drugie tyle spędzają pod opieką rodziców, już po wylocie z gniazda.

##### Wędrowki

Gatunek wędrowny. Migruje w ciągu dnia, najczęściej pojedynczo lub w luźnych grupach. Do Polski wiosną przylatuje między początkiem kwietnia a początkiem maja. Jesienią odlot na południe ma miejsce w sierpniu i wrześniu. W kraju podczas wędrowek widywany zwykle pojedynczo.

##### Zimowanie

Zimowiska populacji europejskiej znajdują się głównie w Afryce, na obszarze stepów i sawann.

**Pokarm**

Mięsożerca. Żywi się różnymi gatunkami niewielkich ptaków, głównie wróblowych, stanowiących ok. 80% jego diety. Poza tym chwytą większe owady (świerszcze i pasikoniki), gady (jaszczurki) i drobne ssaki (gryzonie).

**Występowanie****Siedlisko**

Środowiskiem orzełka w Polsce (i Europie Środkowej) są tereny nizinne, wyżynne i niewysokie góry, o dużym stopniu naturalności krajobrazu. Zamieszkuje stare lasy liściaste i mieszane, często dość wilgotne, w sąsiedztwie których znajdują się tereny otwarte, ekstensywnie zagospodarowane rolniczo (łąki i pastwiska).

Niezbędnymi warunkami do jego występowania jest obecność terenów mozaikowych, zawierających dojrzałe drzewostany liściaste i mieszane, oraz mokradła, łąki i pastwiska z wysoką liczebnością ofiar (ptaki).

Orzełek może występować w sąsiedztwie osad, zwłaszcza podczas żerowania. Dorosły orzełek nie ma wrogów naturalnych. Zagrożeniem dla piskląt może być przede wszystkim jastrząb i kuna leśna.

**Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku**

6410 Zmiennowilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)

7140 Torfowiska przejściowe i trzęsawiska (przeważnie z roślinnością z *Scheuchzeri-Caricetea*)

7230 Górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk

9130 Żyzne buczyny (*Dentario glandulos-Fagenion*, *Galio odorati-Fagenion*)

**Rozmieszczenie geograficzne**

Areał orzełka w Europie obejmuje dwa oddzielne obszary, pierwszy rozciąga się od południowej Hiszpanii i Portugalii po północno-wschodnią Francję i Baleary, a drugi obejmuje Bałkany (od Grecji po Chorwację i Rumunię), południową i wschodnią część Europy Środkowej (Węgry, Słowacja i Polska) oraz Białoruś, Ukrainę i południe europejskiej części Rosji. W pierwszej połowie lat 90. jedna para gniazdowała we wschodniej części Niemiec. Poza Europą orzełek występuje w zachodniej, środkowej i południowej Azji oraz w północno-zachodniej i południowej Afryce. Część specjalistów wyróżnia w Azji drugi podgatunek.

Zimowiska populacji europejskiej znajdują się w Afryce, na obszarze stepów i sawann od Sahelu po Namibię i RPA. Bardzo nielicznie zimuje na południu Europy i w północnej części Afryki.

**Rozmieszczenie w Polsce**

Gniazduje na kilku stanowiskach we wschodniej części kraju, regularnie w woj. podlaskim, a nie co roku w woj. lubelskim, mazowieckim i podkarpackim. Ostojami orzełka są

Bagna Biebrzańskie i Puszcza Białowieska, a w niektóre lata prawdopodobnie także Puszcza Knyszyńska i Kampinoska, Polesie Łęczyńsko-Włodawskie, Roztocze i Bieszczady.

**Status ochronny**

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej, którego nie dotyczą zwolnienia od zakazów wynikające z wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej, wymagający ustalenia stref ochrony ostoi, miejsc rozrodu lub regularnego przebywania (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek skrajnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: R gatunek zagrożony z racji rzadkiego występowania

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

**Występowanie gatunku na obszarach chronionych**

W Polsce na obszarach chronionych występuje większość stanowisk orzełka – w Białowieskim, Biebrzańskim i Bieszczadzkim, a prawdopodobnie także w Kampinoskim, Poleskim i Roztoczańskim PN oraz w parkach krajobrazowych – Knyszyńskim, Parczewskim, Chełmskim i Południoworoztoczańskim.

**Rozwój i stan populacji**

Europejska populacja orzełka oceniana jest na 3600–6900 p. Gatunek najliczniej zasiedla Hiszpanię (2000–4000 p.), Rosję (500–800 p.), Ukrainę (450–500 p.), Francję (250–500 p.) i Portugalię (100–300 p.). Populacja zachodnioeuropejska wydaje się być stabilna, natomiast na Bałkanach i Ukrainie sygnalizowany jest spadek liczebności.

Pierwszym pewnym dowodem lęgów tego gatunku na obecnym terytorium Polski było znalezienie jego gniazda w 1875 r. na Lubelszczyźnie. W porze lęgowej widywano go wówczas także na Kielecczyźnie. W pierwszej połowie XX w. dokonano trzech stwierdzeń z sezonu lęgowego, dwóch na Lubelszczyźnie i jednego na Mazurach. Po II Wojnie Światowej zwiększyła się nieco liczba spotkań orzełka w Polsce, ale obecnie gatunek wydaje się być w kraju na granicy wyginięcia. W latach 80. XX w. obserwowany był w Puszczy Białowieskiej, na Lubelszczyźnie (okolice Sobiboru) i Podkarpaciu (Bieszczady i rejon Rzeszowa). Być może lęgowe ptaki widywano na Mazurach w Puszczy Piskiej oraz okolicach Olecka, Nidzicy i Elbląga. W latach 1986–1993 potwierdzono dotychczas znane stanowiska i wykryto nowe: w Puszczy Białowieskiej, nad Biebrzą, na Lubelszczyźnie w Lasach Janowskich, na Roztoczu i Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim oraz

w Bieszczadach. Poza tym notowany był w Puszczy Augustowskiej, Knyszyńskiej i Kampinoskiej. Na Mazurach widziano go w rejonie Olsztyna i Olsztynka. Najnowsze obserwacje z lat 1994–2002 potwierdzają rozmieszczenie wcześniej wykrytych stanowisk: w Puszczy Białowieskiej, Knyszyńskiej, Kampinoskiej, nad Biebrzą, na Lubelszczyźnie w okolicach Parczewa, Chełma i na Zamojszczyźnie. Z Bieszczad pochodzą obserwacje z rejonu Baligrodu. Poza tym koło Oświęcimia widziano 2 ptaki 1.06.2002 r. Wielkość krajowej populacji na początku obecnego stulecia oceniona jest na 5–10 p.

## Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk żerowania w wyniku intensyfikacji rolnictwa i likwidacji różnorodności otwartego krajobrazu (likwidacja zabagnień, usuwanie zadrzewień, tworzenie rozległych monokultur);
- utrata siedlisk żerowania w wyniku zmiany ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk w intensywnie użytkowane uprawy;
- utrata siedlisk żerowania wynikająca z zaniechania rolniczego użytkowania gruntów, czego bezpośrednim skutkiem jest bądź celowe ich zalesianie, bądź też zarastanie roślinnością krzewiastą i drzewiastą, drogą naturalnej sukcesji;
- utrata siedlisk żerowania w wyniku zalesiania śródlęśnych obszarów otwartych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku wycinania starych drzewostanów;
- działania związane z prowadzeniem gospodarki leśnej w pobliżu zajętych gniazd w okresie lęgowym bezpośrednio przyczyniają się do zwiększenia strat w lęgach.

## Propozycje odnośnie do zarządzania

Na obszarach gniazdowania gatunku należy:

- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- popierać ekstensywne rolnictwo związane z utrzymaniem zróżnicowanego krajobrazu rolniczego;
- odtworzyć śródlęśne łąki i pastwiska, które w ciągu ostatnich 20 lat podlegały zarastaniu krzewami;
- zabezpieczyć śródlęśne tereny otwarte przed zalesianiem i naturalną sukcesją roślinności;
- zaniechać osuszania obszarów leśnych, a w razie potrzeby przywrócić wysokie uwilgotnienie gruntów leśnych poprzez budowę przetamowań na istniejących rowach melioracyjnych;
- zaniechać wszelkich odwodnień śródpolnych zabagnień.

## Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową.

## Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych połączona z oceną udatności lęgów;
- stała rejestracja wszystkich spotkań osobników tego gatunku na obszarze kraju.

## Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BELIK V., ONOFRE N. 1997. *Hieraaetus pennatus* Booted Eagle. W: Hagemeyer W. J. M., Blair M. J. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, s. 172–173.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CARLON J. 1996. Response of Booted Eagles to human disturbance. *British Birds*, 89: 267–274.
- DYRCZ A. 2001. *Hieraaetus pennatus* (Gmelin, 1788) – Orzełek. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 156–157.
- FERGUSON-LEES J., CHRISTIE D. A. 2001. Raptors of the World. London, 992 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- LONTKOWSKI J. 1985. Rozpoznawanie różnych form barwnych myszołowów (*Buteo spp.*), trzmielajada (*Pernis apivorus*), orzełka włochatego (*Hieraaetus pennatus*) i krótkoszpona (*Circaetus gallicus*). *Not. Orn.*, 26, 1–2: 33–60.
- ORTA J. 1994. Booted Eagle *Hieraaetus pennatus*. W: del Hoyo J., Elliott A., Sargatal J. (red.) Handbook of the Birds of the World. Vol. 2. New World Vultres to Guinea-fowl. Barcelona, s. 199.
- PUGACEWICZ E. 1993. Występowanie orzełka włochatego (*Hieraaetus pennatus*) w polskiej części Puszczy Białowieskiej. *Not. Orn.*, 34, 3–4: 299–312.
- PUGACEWICZ E. 1996. Ptaki drapieżne Puszczy Białowieskiej. *Not. Orn.*, 37, 3–4: 173–224.
- STUBBE M., WEBER M., HOFFMANN T., HERMANN S. 1996. Der Zwergadler *Hieraaetus pennatus* als neuer Brutvogel in Deutschland. *Limicola*, 10: 171–177.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WESOŁOWSKI T., CZESZCZEWIK D., MITRUS C., ROWIŃSKI P. 2003. Ptaki Białowieskiego Parku Narodowego. *Not. Orn.*, 44, 1: 1–31.

Marek Stajszczyk